

է ահա այս տկար կն դնիս. եւ այս ալ բան մը ըսել չէ. ասոնցմէ անդին ալ կանցնի. անցելոյն եւ ապագային մէջ ապրիլ. եւ մեռնելէն հաքն ալ աշխարհի վրայ կենալը շարունակել կը սովորի :

« Եւ որպէս զի մահկանացու կենաց այս համառօտ ընթացքիս մէջ իրեն համար սահմանուած այս ձիրքերը եւ մեծագործութիւնները մերժելու միտում չունենայ, եւ զինքն առանձնութեան մէջ չնետէ, որ իրօք անասուններու առջին խեղճը եւ տկարը կը լայ. ստիպուած է բնկերութեան մէջ մնալու. այսինքն անանկ վիճակի մը մէջ՝ որ ամէն արարածներէն գերադուրէն կընէ զինքը : Եւս տիրապետութենէս միայն մահուամբ կրնայ խոյս տալ : Սէ անուանելովս իր հասկացած յիշուան կը խօսիմ. չէ նէ՝ մեռնելու համար ստեղծուած չըլլալով չկրնար մեռնիլ : Եղէկի եղբոր՝ գէշի եղբոր՝ իր կարողութեան սահմանը՝ միւս. չեւ կեանքը փոխելու կը հասնի :

« Սակայն մարդոյս դաստիարակուիլը խնայ է. պէտք է որ այսպէս լլայ. թէ՛ բնականօրէն եւ թէ՛ յատուկ իրեն ծնունդէն համար : Եւս թագաւորը հարկ է որ իր տիրութիւնը եւ ուրիշէ կախում ունենալը գիտայ : Եւս հարկիս հետ անստեղծօրէն անութիւնն ու գիտութիւնն ալ տես. Տղայութեան եւ պատանեկութեան ժամանակը՝ իրեն կրել պէտք եղած յոգնորը կրելու եւ մէքը չծրոնելու եւ ծալքի մի անգամ նշան չթողելու գործարան ունի ի բնէ : Ս անկութիւնը ներքին ուրախութիւն մըն է, որ աշխատութիւնը սիրիլ եւ հնազանդելու եւ վիշտորու եւ յուսացածին հալածակին պատահելու, եւ ստանալու ընդունակութիւն կուտայ. որոց ամէնն ալ հաքը անտանելի կըլլան. եւ թէ որ սկզբնաւորած անտանելի ծանրութիւնը սրելու վերջը չարունակէ նէ՝ զինքը չը ճիշէ : Եւս բաժին սկզբնաւորները շատ մը կը սովորի. որպէս թե կը կըլլէ. անցնալն իրեն համար բան մը ըսել չէ. ապագային վրայ կը տիրէ. անցնալ ժամերը չհամարելով եւ միտ անգամ չընկելով իրաւաւոր կը տիրէ : Իրիկցածներ կը բացուին ալքին առաջը, բայց ինքը հազիւ լայրիւնք մը կանկ առնելէն հաքը անդին կը ցատէ. եւ մտքէն ալ կը լլէ : Իսկ մահը : Եւս անոր համար չէ. անոր բան մը չկրնար ընել. ապագային անոր ճեպքէն չկրնար հանել. իր ուզածն ըլլալու եւ ընկելու եւ ունենալու արդեւ չըլլար : Իսկ որ յանարծ մահը գիմացը տնկուի եւ ըսէ, քեզի եկայ : մէկ մը վրան կը նայի. կը զարմանայ եւ կըսէ. ա՛ն. եւ ուրիշ բաներն ըրածին ըման կընէ մեռնիլն ալ : Եւսքան երեւակայացեալ անուորներով լիցան կենեքը՝ որ զինքը ամէն բանի տէր կը տեսնէր, այն ալ խաղաղիք մըն էր. զոր կը ձգէ առանց ցաւելու :

« Բայց այս էակիս վրայ, որ թէ՛ նիւթոյն եւ թէ՛ ոգւոյն կողմէն այնքան կատարելութիւն ունի, որքան չհասկցուելու պակասներ. որքան խեղճութիւններ : Երկու հարկաւոր գաղտնիք կան որոքինք չունի եւ չկրնար ալ ունենալ. Եւսուած յայտնելու է անոր : Ինքն իրեն մնայ նէ՝ ճանաչելու եւ սիրելու սոսկալի անկարողութիւն մը կիմանայ : Զոգին միտութիւններով պատած պաշարած է. եւ պղծէ պատ մը՝ սրտին ճամբան կը գոցէ : Եւրկէց կուգայ եւ ուր կերթայ : Ի՞նչ կարողութիւն էր որ զինքը այս երկիրս՝ մարդոց հետ կոխի մէջ ձգեց : Բնկերութիւնը զինքը պարապ տեղը կը սնուցանէ. անոր օգուտ ընելն ալ սնոտի է. անոր անհրաժեշտ պէտք ըլլալն ալ բան մը ըսել չէ : Բնկերութեան եւ անոր մէջ տեղ սէր չկայ բնապէս : Բնկերութիւնը գանկայ ո՛չ կը սիրէ եւ ո՛չ կը յարգէ. մարդն ալ ընկերութեան սէր եւ յարգ չունի : Երկու կողմէն ալ՝ ի հարկէ ստիպալ եւ բաժի կանոնաւորեալ ծառայութիւններէ զատ բան չտեսներ. ո՛չ յարգանք եւ ո՛չ սէր. բայց անոր ալ փափաքածը սէրն է :

« Եւս՝ այնքան խնամով կերպացած այն գեղեցիկ արարածոյն անհուն թշուառութիւնը : Սարդս զԵւսուած չճանաչեր եւ զմարդ չսիրեր : Ի՞նչ ըսել է՝ չը սիրէր : Կրիւք կ'առէ զանիկայ. գուարճանալով կը կ'ըլլէ. եւ այս մոլեղնութիւնովս՝ ընկերութեան բոլոր գեղեցկութիւնները անոր զատնացած, եւ օգուտները տանջարի դարձած են : Եւսութիւն եւ բը՝ ուրիւն է հոն գտնելիքը : Երարութեան այս թագաւորը, բոլոր իրկաւոր էակներուն յաղթողը, որ ամէն պատահաններու գէժ բնելու կարող է, անտանելիքն գէշախանձ պաշտները չի հարած է եւ հրարութիւն գեղեցկութիւնն լլայ իրեն քաղաքներ կը հիմէ, անիկայ զինքը խոնարհեցնող եւ կապող եւ մոռցնող թշնամի կը գտնէ. որ է մարդը : Եւս է արդօք առաջին կերտուածը, արդեօք այսպէս բնութեան զուարթ մարդ : Զէ. կարգի խանգարում մը կը զգամք. եւ այս խանգարումը որ անհուն է եւ մարդկային մտաց ուժովն անդարմանելի, մեզն կը ցուցնէ որ մարդս տերակ մըն է, անալին պայծառութեանն ինկած :

Հարոյնալիէ

ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՄԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՎԵՃԱԿԸ

Եյս անգամ գրելու ձևը զարկած բաներնիս կարեւոր նիւթ մը լլուլով՝ շատ ժամանակէ 'ի վեր ասոր վրայ գրել կը խորհէինք ալ նէ՝ ձեռքերնիս ընտելութեան մի խորհրդածութիւններ կային։ Բայց այն խորհրդածութիւններէն աւելի բանաւոր եւ աւելի զօրաւոր խորհրդածութիւններ այս անգամ մեզ հաւանեցուցին որ քիչ մը բան գրելք այս հարկաւոր նիւթոյս վրայ։

Կրտսէսնմք որ գրագիտութիւնը օրէ օր ծագելու տեղ կը տկարանայ եւ կը թմրի մեջքնիս, եւ յայտնի է որ գրագիտութիւն ըսելով ազգային հայկական գրագիտութիւնը կը հասկընամ։ Եւ քանի՜ որ այս ազգային յատկութեանց ծաղիկ կը տկարանայ, նէ՝ այնքան ալ պարծանքներ կը շատնան, կը կարծեն որ ուրիշ ազգերուն լուսաւորութիւնը մեզի պարծանաց նիւթ մը կը ընոյնայ ըլլալ, երբ մեք այն լուսաւորութեանը ո'չ թէ միայն հաղորդ չեմք, այլ եւ ինչի՞ վրայ կայանալն ալ չեմք գիտեր։

'Իրտութեան մասին՝ ազգերնիս թէ՛ ամբողջը եւ թէ՛ այս կամ այն անհատները այն ատենը միայն յառաջդիմութեան ճամբան մտած կըլլամք՝ երբ որ գիտութիւն ստանալով սղգութիւննիս ալ մեզի մընայ։ այս որ չըլլայ նէ, որքան գիտուն ըլլանք՝ ուրիշ ազգաց գիտուններուն համարնքը աւելցուցած կըլլամք։ Հայ գիտուն եղած չեմք ըլլար։ 'Իրեւ չուզելուս պատճառ եղող խորհրդածութիւններուն մէկն այն էր՝ որ այսպիսի բաներ խառն ատեննիս ընդհանուր խօսելով բան հասկըցընելու յոյս չունիմք։ օրինակի կարծօտ պիտի ըլլամք։ այսպիսի օրինակներն ալ առաջին տուողը կամ ամենուն չգիտցածը գիտցընողը մենք ըլլալ չուզեցինք։

Բայց ի՞նչ շահ ծածկելէն՝ երբ ծածկուած մնալը աւելի վնաս կընոյնայ պատճառել քան թէ շահ։ Օտար լեզուներու ուսմունքը չէ՛ թէ ինքնին, վասն զի բնաւ մէկ ուսմունք մը ինքնին գէշութիւն չունի, այլ հետը գտնուած պարագայներու համար մեր ազգային ողջամիտ գիտութեան վնասակար եղած կըսենք։ Ի՞նչը յունարէն լեզու սովորի եւ հուլիանոս ուրացողին կամ 'Պորփիրի կամ 'Ուկիանոս սամատացիին ընդգէմ քրիստոնէութեան գրածնի կարգայ նէ՝ գէշ ճամբու մը մէջ ինկած կըլլայ։ 'Պլուտարքոսի կամ Հերոդոտոսի կամ 'Փանոփոնի գիրքերը կարդալու ըլլայ նէ՝ անտարբեր բան մըն է կը-

սենք ո'չ գէշ եւ ո'չ աղ'կ, գիտնաբար ունեցած աղէկութիւննին ալ կամ ազգին ընդհանուրին վերաբերեալ բան մը չէ՛, ինչպէս են փիլիսոփայական բարձր եւ երբեմն ալ անպիտան կամ բոլորովին անհիմն տեղեկութիւնները, որոնք չգիտնալը գիտնալէն աղէկ է։ կամ ազգային պատմութեան եւ հնութեանց վերայ սխալ տեղեկութիւններ տալով՝ աղգիս մատենագրութիւններէն տեղեկութիւն չառած մէկ մարդ մը ասոնք կորդալու ըլլայ նէ՝ ազգին վրայ ծուռ գաղափար մը կունենայ։ Բայց սրբոյն Բթանասի եւ սուրբ 'Գրիգոր աստուածաբանին եւ սուրբ Թառնեղ կ'ստարացնոյն եւ սուրբ Յովհան ոսկեբերանին գիրքերը կարդայ նէ՝ կրօնական տեղեկութիւններէն զատ ուրիշ տեսակ գիտութեանց տեղեկութիւն ալ կըստանայ։ Իւրիշ լեզուներու համար ալ ասանկ հասկընալու է։ Եւ ինչպէս որ յունարէն սովորելու եւ հուլիանոս ուրացողին գրածները կարդալը՝ իրաշխատութեան յարգը չգիտնալ եւ գէշի խարճել է, նմանապէս գաղղիներէն սովորել եւ անցեալ կամ ներկայ դարուս անհաւաններուն եւ մոլորեալներուն գրքերը կարդալը քաջած աշխատութիւնը իրեն դատարարութեան պատճառ ընել է։

Բնածիս միտքը չհասկըցողները կընան կարծիք ընել որ ես լեզուագիտութեան հակառակ եմ։ Բայց կըստալին։ Ինչ բան որ վրան գիտութեան անուն ունի՝ ամենն ալ բարեկամ եւ սիրող եմ։ Կուզեմ որ անոնք ամենն ալ ազգիս մէջ գտնուին։ Բայց ամեն բան իրեն յատուկ յարգը եւ վարկումը ունենայ։ Լեզուագիտութիւնը փիլիսոփայութիւն չէ՛. մարդուն մտքին հետ շատ մէկ գործ մը չունի։ Ըսկ յիշողութեան վերաբերեալ գիտութիւն մըն է։ Թէ որ սովորած լեզուն ինչի՞ տէրն եղող ազգին մտաւորական դարգացումը մէկ դիտանմք նէ՝ աշխարհքս սմնէն աւելի գիտական ազգին լեզուն ու ամենէն կոշտ ազգին լեզուն գիտնալը մէկ յարգ ունի եւ մէկ աստիճանի բան է։ Եւ միայն այն ատենը ասոնք իրաւ կը գտնուին, երբ պարզ լեզուագիտութեան սահմանէն դուրս ելլեն, գիտական նիւթոց սահմանը մըտնեն։ Ի՞նչը գաղղիներէն կամ գերմաններէն սովորի, մէկ ուրիշն ալ Բփրիկէի կամ Լմերիկայի վայրենի ցեղերուն մէկին լեզուն սովորի։ Երկուքն ալ սովորածը մէկ մէկ լեզու է։ Եւ քանի որ լեզուն սովորելու վրայ է՝ իրարմէ առաւելութիւն կամ նուազութիւն մը չկայ։ Երկուքն ալ անուններու հարով, բայերու խմբակներով, նախադրութեան գործածութիւն, եւ ուրիշ ասոնց պէս բաներ եւ այն լեզուն պարունակած բառերուն շշմանկութիւնը եւ միտքերնին հասկըցընելու համար այն բառերը իրարու քով բերելուն շարեւուն կերպը կը սովորին։

Սովորածներնուն օգտակար կամ անպիտան լլալը՝ սովորելն լըմը՝ ցըրելն էն ետքն է . լիդուն իրրեւ մտաւորական յառաջագիմութեան գործիք մը սեպելու է . չէ՛ թէ բուն իսկ յառաջագիմութիւնը . Բճալեզուագիտութեան տալու սրժանի յարգը ասկէց անդին չանցնիր .

Բնական է որ՝ մէկ մարդ մը որ աղդին լեզուն սովորելու աշխատի նէ՝ մէկ հակում մը կունենայ այն աղդին . Բայ հակումը ուրիշ աղդերուն մէջ գտնուող լեզուադէտներուն մէջ կայ . բայց առաւելապէս մէկ մէջ կը տեսնեմք . եւ պատճառն ալ յայտնի է . բայց մէկ հատիկ չէ՛ . Վիտցուած պատճառը սա՛ է որ՝ մեր աղդին անհատները որքան որ իրենց աղդը կը սիրեն նէ՝ մէկ ստարասիրութիւն մըն ալ անին . օտար աղգաց մէջ աղէկութիւններ կը տեսնեն եւ այն աղէկութիւններուն տէրերն ալ աղէկութիւններուն հետ կը սիրեն . թէ որ առաջուց իրենց աղգը ճանչնալու չափ աղգային գրագիտութեան մէկ եփած լլալին նէ՝ անոր վրայ ալ լաւութիւններ կը տեսնեն . ուստի զայն ալ կը սիրեն . եւ օտարասիրութիւնը որ ինքնին պարտաւելի բան մը չէ՛ թէ որ աղգասիրութեան արգելք չըլլայ , աղգասիրութեան հետ կը միացընենին . որով թէ որ այսպիսիները օտար աղգաց լեզու սովորելով բան մը ստացած լլալին նէ՝ աղգին ալ կը հաղորդեն .

Բայց աղգը սովորելու համար աղգին գիրքերը կարիչալու է . Հիմակուն աշխարհաբար ապուածները չէ՛* . ասոնք կուզէ աղգային հեղինակութիւն լլալն՝ կուզէ օտարներէ թարգմանութիւն , աղգին ընդհանուրին վրայ հմտութիւն չեն տար , մասնաւոր ժամանակի եւ մասնաւոր տեղեաց կը վերաբերին . կամ թէ բոլորովին աղգութեան չեն վերաբերիր . Պարգալու է մեր նախնեաց գիրքերը . վասն զի հայոց աղգը կրօնքով միացեալ աղգ մըն է . մեր աղգային գրագիտութիւնը քրիստոնէութեան մէջ ծագեցաւ . աղգային հանգամանքնիս եւ գրեթէ աղգին հոգին կրօնքն է . սին որ հաշար հինգ հարիր յիսուն տարիէ ՚ի վեր աղգին երակներուն մէջ մտած է . հրօնքը մէկ զի ձգելով մեր աղգին համար մտաւոր յառաջագիմութեան աշխատիլը՝ աղգին (իրրեւ աղնկատելով) հոգին հանել եւ ետքը անոր ուրիշ հոգի մը տալու աշխատիլ է . հին պիլծագործաններուն եւ հիմակուն հրեայներուն անասպեղած հոգեփո-

* Աշխարհաբար լեզուով գիրք չիլէլ էւ տըպէ . եւ հրատարակելը աղգին մտաւորական յառաջագիմութեան օգտակար եղաւ թէ միասակար , մէկ առանձին ընդարձակ գրուածոյ մը նիւթ կը ընայ լլալ , որին յոյններ մը աւելի սեղեկագոյն գրելնէրուն կը թողունք :

խութեան պէս բան մըն է . Բզբը աղգ պահելով լուսաւորելը եւ յառաջագիմութեան ճամբան մտցըլը՝ աղգին կրօնքը եւ անկէց կտաւում ունեցող բարոյական զգացմութիւնը պահելով կըլլայ . Եւ ասոնց գիտնականօրէն ձաւման՝ հայոց նախնի հայրապետներուն ըսածներուն տեղեակ ըլլալն է . եւ այս ալ՝ հայելէն գրաբար լեզուն սովորելով կըլլայ .

Հիմայ տեսնենք մէկ մը թէ օտար լեզու սովորող աղգայիններնուն մէջ քանի՛ հոգի կը գտնուի աղգէ գրաբար գիտցող . ասոնք համեմատաբար շատ չեն գտնուիր . եւ բնականապէս ասոնց կարգէն գուրս կը մնան խել մը մարդիկ որ տղայութեան ժամանակնին դպրատան մէջ ուղղականը սեռականը , ածականը գոյականը , համաձայնութիւնը վերլուծութիւնը լըսեր են . քուցէ ժամանակ մը ասոնց վրայ վարժութիւն ալ ըրեր են . բայց դպրատունէն ելլելէն ետքը արուեստի կամ ուրիշ արտօքին բաներու՝ զբաղելով վարժութիւններն չեն կրցիր շարունակել . մոռցիր են .

Ետքէն ասանկներուն օտար լեզուի քերականութիւն սովորելը ուղղականը սեռականը՝ եւ այլն՝ մտքերնին կը բերէ , բայց անով գրաբար լեզուն՝ ձեռք բերած չեն լլար . Եւ այս ընթացքով քերականութիւն սովորելը հայերէն գրաբար լեզուին համար ապարդիւն կը մնայ .

Բայց ասոնք ալ կարգն անենք . եւ տեսնենք թէ մեր նախնի ուրիշ հայրերուն գրածներուն հրմուտ քանի՛ հոգի կը գտնուի . Բայց կըսեն թէ ասոնք արտօքին գիտութեանց վրայ բան գրած չեն . հաւատքի վրայ է գրածին , եւ մենք հաւատքնիս գիտեմք . Սմանք ալ կըսեն թէ հաւատքը գիտութեան հետ չմիաբանիր . եւ մենք գիտութիւն կուզեմք .

Բռաջինն ըսողները կամ սուրբ հայր ըսելով ով հասկընալիքնին չդիտեն , կամ գրքերնին կարգացած չեն . եւ գրածներնուն մէջ որ Սահակներ , Սեորոպետեր , Լոյիշէներ , Լոյիկներ կը յիշեն նէ , ասոնց ամէն մէկը ինչ ըսեր է կամ ինչ ըրեր է հարցընես նէ պատասխան տալիք չունին . Երաւ ասոնց գործերը ըստ մեծի մասին կրօնական յիւթոց վրայ են , բայց ամէն տեսակ հին ժամանակի գիտութիւններն ալ մտաղիր մարդ մը կրնայ մէջերնին գտնել . Սեր ըսելիքներուն համար մեզի զրած սահմաննիս չներկն ասկէց աւելի երկար խօսիլ ասոր վրայ .

Հաւատքը եւ գիտութիւնը իրարու հետ չեն միաբանիր ըսողները ոչ հաւատքը կը ճանչնան եւ ոչ գիտութիւնը . Բանի՛ որ գիտութիւնները ծագկեցած , քանի՛ որ նոր նոր բաներ գտնուեցան , ամէն ալ կամ քրիստոնէութեան չեն դալիր , կամ քրիստոնէութեան հաստատութիւն են , Եւ մենք ասանկ ըսող-

ներէն կուզենք սովորել թէ գիտութեանց ո՞ր ճիւղը հաւատալեաց ո՞ր յօդուածին հետ չէ՛ կրցեր միաբանիլ: Լսանկ ըսողները իրենց գաղափարը չեն երևան հաներ: Լսորոգայի անատուածներուն իրենց լեզուով լսածները ասոնք ալ հայ լեզուով հայերուն կը լսեն: Եւ կը կարծեն որ ասանկ ընելովն ազգը կը լուսաւորի: Լսոր համար հիմայ բանի՛ որ այսպէս բաներ ըսողներ եւ գրողներ՝ ունիմք մեր մէջ՝ ազգային գրագիտութիւնը աւաղելի վիճակի մէջ է:

Եւ մի՛ կարծեր թէ ոմանք ըսածներնուն երբեմն հայրապետէ մը կամ սուրբ գրքէ մը վկայութիւն կը բերին նէ բերած խօսքերնին իրենց ըսածը հաստատող բան մըն է: Լսոնց բերած վկայութիւններնուն վերայ շատ խնդրացած եմք: Բայց պարզամտները խաբելու սահմանեալ ըլլալուն համար ստուգիւողքաւու արժանի են: Երբ մէկ բան մը հաստատել յուցնելով անանկ վկայութիւն մը կը բերեն որ կամ ըսածներնուն բոլորովին հակառակն է, կամ անոր բնաւ չվերաբերի: Թէ որ գրագիտութեան վիճակը ասանկ շարունակէ նէ՝ ճամբանիս գէպ՝ ի տգիտութիւն կը տանի: Եւ երանի՛ թէ ի մոլորութիւն ալ չտանէր:

ԿԵԼԹՈՂՈՒԹԻՒՆ

Ընդդիայի կառավարութիւնը, որ կրօնական բաներու ալ վճիռ կուտայ, որովհետեւ Ընկլիքան եկեղեցւոյ գլուխը Ընդդիայի թագուհին է, ամուսնացեալներուն իրենց կինը ձգելու եւ ուրիշ մը առնելու թայտուութիւն ըրած է ըստ պարագայից: Բայց այս թայտուութեան գործադրութիւնը կառավարութեան յատուկ հրամանագրովը պիտի ըլլար, եւ այս հրամանագիրը տէրութեան խորհրդարանէն — Բարլամէնդէն — պիտի առնուէր: Երբ համար 300 անդդիական ոսկի կամ 33,000 օսմանեան դահեկան ծախքը բաւական ըլլար նէ՛ շատ աժան ըմբռնած կըլլար:

Յայտնի է որ ամէն մարդ այս ծախքը չէր կրնար ընել, եւ այս բանիս մէջ Ընդդիայի իրաւագէտները մէկ անիրաւութիւն մը տեսան: Երբ հետեւ միջակ հարըստութեան տէր մարդիկ ուզած անունին ամուսնին փոխելու զուարճութիւնէն պիտի զրկուէին միայն հարուստ ըլլալուն համար: Եւստի խնդրեցին որ այսպիսի կնամոզներուն հրամանը պետութեան խորհրդարանէն չառնուի, մասնաւոր դատարան մը սահմանուի կնամոզներէն արեւմտեանունով, եւ այն տեղի դատարանները հը-

րամանը տան: Եր պետութեան խորհրդարանին չափ շատ սուղ չըլլար: Կառավարութիւնը ասոր հաճեցաւ, բայց Օքսֆորտի եպիսկոպոսը եւ բազմաթիւ եկեղեցականներ՝ Ընդդիային հին սովորութիւնը անխախտ պահելու համար միաբանեցան եւ բողոք ըրին: Բայց ուրիշ ինչոր մը կըլաւ այն միջոցին, որուն յուժում մը տալու համար եպիսկոպոսները չկըրցան մէջերնին միաբանիլ: Եւ այս էր: Ընդեօք կնամոզութիւնը օրինաւոր է թէ չէ: Եւս նոր կարգաւորութիւնը եւ յիշեալ եկեղեցականներուն բողոքը դեկտեմբերի մէջ եղաւ:

Հիմայ նոյն իսկ անկլիքան եկեղեցականներն ալ, որոց ամենն ալ ամուսնացեալ են, թէ՛ եպիսկոպոս թէ՛ բահանայ, իրենց անձնականին համար կնամոզութեան արեւմտեան կը դիմեն: Եւ օր մը նոյն իսկ Օքսֆորտի եպիսկոպոսը կերակուրի գտնուեցաւ Զուքսի անուն եկեղեցականին տունը, որ մօտ ժամանակներս երկրորդ ամուսնութեամբ մէկ կին մը առեր էր, որ իր ամուսինէն քանի մը տարիէ ի վեր թողուած էր: Եւ առաջին ամուսինը տակաւին կենդանի էր: Բախկայ մէկ յարմար միջոց մը չէ՛ր եպիսկոպոսին համար՝ որ Զուքսիին ըսէ թէ ըրածդ ասօրինաւոր է, եւ քեզի հօգուոյ վտանգ կայ ասկէջ:

ԱՐԻՍՏՈՏԵԼԻ ՎԵՐՊԵՏՆԻ Ո՞Վ ԵՐ

Թէ հին եւ թէ նոր դարերուն անհաւատները հեթանոս փիլիսոփայներուն մէջ Բոտուածաշունչ գրոց համաձայն խօսքեր գտնելով ըսին թէ քրիստոնէութիւնը հին փիլիսոփայներուն ըսած խելացի խօսքերէն ժողովուած նոր փիլիսոփայական գրութիւն մըն է: Բանը կը մնար այն հասկըցընելու թէ այն փիլիսոփայները իրենց խելացի խօսքերը որկէց սովորեցան: Բայց յիշեալ կարծիքը մէջ բերողները եւ պաշտպանողները կամ ասոր պատասխան մը չտուին, կամ պատասխան տալ ուղելով անպատշաճ եւ անտեղի բաներ խօսեցան: Եւստի կըմընար ասիկայ հետազօտել:

Պիլեթագորաս համար յայտնի է շատերուն վկայութիւնը որ Եզեկիէլ մարգարէին աշակերտն էր: Երիտաստէլի համար Աղէարքոս ճեմականը, այսինքն՝ այն փիլիսոփային վարդապետութեանը հետեւողներէն մէկը՝ նոյն իսկ Երիտաստէլին բերնէն լըսած է որ հրեայ մը յունական իմաստութեան հետեւիլ ուղելով բովը կը յաճախէ եղեր: Բայց իրմէ սովորածէն աւելի օգտակար տեղեկութիւններ անիկայ իրեն կը հաղորդէ, եղեր:

(Լուսերի, պարսկական-նախնական, Էր. թ. Է. 5.)

Քանի մի հեղինակներ, ինչպէս են Ուիշար Սիմոն. Քրէշլոն, Վետրոս Պէլլ, եւ ուրիշներ: Կարծեցին որ Երիտտուէլ այդպէս բան մը ըսած չէ: այլ Կղէարքոս ըսուածը ազգաւ հրեայ ըլլալով իր ազգը մեծցընելու համար այդպէս սուտ մը շինեւ: Բայց Լուսերեայ յիշեալ գրքին ծանօթարարը Կղէարքոսին հրեայ ըլլալը չընդունիր. վասն զի այս ծանականը հրէից ազգին ծագմանը համար Երիտտուէլին բերանը այնպէս խօսք մը կը դնէ որ հրեայ մը չկրնար գրել առանց սխալը շիտկելու: Եւ այս է այն խօսքը. «Եյս մարդը» կըսէ Երիտտուէլ, ազգաւ հրեայ էր խորին աւսորիքէն: Եսոնք հնդիկներուն կալաններէն առաջ եկած են, եւ ասորիներէն հրեայ անունն առած են բնական երկիրներուն համար որ Հրէաստան կըսուի մօտաւոր ազգերէն: Քաղաքին ալ այլանդակ անուն մը ունի. վասն զի Լուստան զէմ կանուանեն: Հրեայ մը որ իր ազգը Քաղաքեացի երկրէն Քանանու երկիրը գաղթող Լուսահամէն կը ծանշնայ՝ ամենեւին յանձնառու չըլլար լըսելու անգամ, թող թէ զիտողութիւն մը շինելով պարզապէս գրելու թէ հնդիկ կալաններէն են:

Յիշեալ ծանօթարարը կը կարծէ՝ Վետրոս Պէլլին համաձայնելով, որ Երիտտուէլ ալ այդ ազգաբանական սխալը պիտի չկրնար ընել, որովհետեւ իրեն վարպետ հրեայէն այդպէս սխալ տեղեկութիւն մը առնելն անհնար էր: Բայց այդ պատճառը զօրաւոր բան մը չերեւիր մեզի: Կրնայ ըլլալ որ Երիտտուէլ հրեայ ազգին համար այն սխալ տեղեկութիւնը ուրիշներէն առած ըլլայ. եւ անիկայ բաւական սեպելով աւելի հետաքրքրութիւն ըրած չըլլայ իր արդէն գիտեմ կարծածը նորէն սովորելու: Ի՞նչքա՞ն ալ մէկու մը համար այս ինչ մարդուն գաղանքն ըլլալ կարծելով՝ թէպէտ կարծիքնիս սխալ ըլլայ, բայց թէ որ բնաւ տարակոյս մը չունենամք վրան, այն մտրդուն հետ տեսնելու ատեննիս հարկ չեմք սեպեր կարծիքնիս ստուգելու համար անոր հարցումներ ընելու. եւ լոկ զիպուածով կըրնանք կարծիքնիս ուղղել:

ԵՐԵՎԱՆ

ԵՐ ԳՈՂԵՐԸ

Պարսկաստանի մէկ քաղաքը երկու եղբայր կաւին. Վասըմ, եւ Ելի պապա ըսուած: Իրենց հայրենի սակաւ ժառանգութիւնը մէջերնին հաւասար բաժնեցին, եւ թէպէտ երկուքը անով իրարու հաւասար հարստութիւն ունենալու էին, բայց բազմ ուրիշ կերպ տնօրինեց:

Վասըմի առած կինը ամուսնանալէն քիչ մը ետքը իրեն ժառանգութիւն ստացաւ տեսակ տեսակ ապրանքներով լեցուն խանութ մը եւ թանգարան (մաղազա) մը, եւ հող, որով քիչ ժամանակի մէջ բանը շիտկեց Վասըմ, եւ քաղաքին հարուստ վաճառականներէն մէկն եղաւ:

Ելի պապա իրեն պէս աղքատ ազգիկ մը առեւր էր. աղքատիկ տուն մը կը բնակէր, եւ իրեն ապուստի համար եւ կին եւ տղայ պահելու համար կըստիպուէր մօտակայ անտաւէն փայտ կըտրելու, որոնք իրեն երեք յաւանակներուն վրայ բնոցընելով՝ որոցմէ զատ ստացուածք մը չունէր աշխարհիս երեսը, քաղաք կը տանէր կը ծախէր:

Օր մը անտառը երբ իր յաւանակներուն բնոցընելու չափ փայտ կոտրած պատրաստելու վրայ էր՝ կը տեսնէ որ հեռուէն գետնէն փնջի կելլէ, եւ օդոյն մէջ խառնուելով դէպ ի ինքը կուգայ: Իտաղութեամբ նայելով բազմութիւն ձիաւորներ կը տեսնէ, որ արշաւելով կուգային:

Վրոյ խօսք չկար այն կողմերը. այսու ամենայնիւ Ելի պապա կըռահեց որ ասոնք Գող ըլլալու են. եւ յաւանակները մօտեցնելով ինք զինքն ազատելու փութաց: Ի՞նչ եւ հաստ ծառի մը վրայ ելաւ, որուն ձիւղերը գետնէն քիչ բարձրութեամբ բուսած երկընցած էին, եւ իրարու այնքան ռոտ էին որ միջոցնին շատ պղզտիկ ու նեղ մնացած էր Ելի հոգի: Ելի անունը կը տեսնէր անոնց անտեսանելի մնալով: Դառն մէկ ապառաժի մը առաջ էր. ապառաժին բովերը անկէց զատ ուրիշ բան մը չկար. ծառէն աւելի բարձր էր. եւ վրան ելլելու ծամբայ չկար:

Ձիաւորները խոշոր եւ զօրաւոր մարդիկ էին, ձիերնին ալ աղէկ՝ զենքերնին ալ, բարին բոլոր եկան եւ ձիերնէն վար իջան: Եսոնք բառասուն հոգի համրեց Ելի պապա, եւ զէմքերնէն եւ վարմունքէն իմացաւ որ կարծիքը սխալ չէ: Եւ յիշաւ

ի ալ խարուած չէր . գող էին ասոնք , որ այն կողմերը մարդու չգալելով հետու տեղեր կերթալին գործ տեսնելու , եւ մէկ տեղ իրար գըտնելու՝ այն տեղն որոշեր էին : Բաժնին տեսնելով կարծիքին վրայ հաստատուեցաւ :

Ամէն մէկ ձիաւոր ձիուն ստիճի հասնեց . կապեց , գարիին տօպրակը գաւազէն անելով գըլուխն անցուց . ամէն մէկը իր պայուսակը (հէյպէն) առաւ . եւ պայուսակներուն շատը այնպէս ծանր երեւցան Ալի պապային , որ իմացաւ անոնց ոսկի եւ արծաթ գըրամներով լեցուն ըլլալը :

Ամէնէն նշանն որը՝ որ ուրիշներուն պէս պայուսակ մըն ալ անիկայ չալկեր էր . Ալի պապային երեւցաւ որ անոնց մեծն է . ասիկայ ասպառածին քով՝ ծառին շատ մօտ եկաւ . քանի մի թուրքերէն ծամբայ բացաւ անցաւ , եւ յստակ եւ հասկըցուելու կերպով ըսաւ . Բացաւ՝ սոսա՛մ , Եւազակապետն այս ըսելուն պէս ասպառածին վրայ դուռ մը բացուեցաւ . որից ամէնն ալ ներս մըտնելէն ետքը ինքն ալ մտաւ , եւ դուռը գոցուեցաւ :

Գողերը ասպառածին մէջ երկար մնացին . իսկ Ալի պապայն առէն վար իջնելու մտնելու կը վախնար . չըլլայ որ յանկարծ մէկերնին կամ ամէնքը մէկէն դուրս ելլեն : Ուստի հարկ եղաւ որ ծառին վրայ մնայ եւ համբերէ : Մտքէն անցաւ ալ որ ձիերուն երկուքը առնէ . մէկին վրայ հեծնայ , մէկաւն ալ պախտորցնէ բընէ բաշէ . եւ էշերն ալ առեւէն բըշելով մօտի բաղաքն երթայ : Բայց տակէն ելլելիքն անստոյգ ըլլալով՝ սպասելն աւելի ապահով երեւցաւ իրեն . եւ անանկ ըրաւ :

Ալի երջանակէն դուռը բացուեցաւ , քառասուն դուրս դուրս ելան . ասոնց մեծը որ ամէնէն հաշիւ ներս մտեր էր՝ ամէնէն առաջ ելաւ , կայնեցաւ . եւ ամէնն ալ մէկիկ մէկիկ առջեւէն անցնելով տեսնելէն ետքը՝ Ալի պապան լըսեց որ Բայլէ՛ սոսա՛մ ըսաւ , եւ դուռը գոցուեցաւ : Ամէն մէկը իր ձին բընեց , սպաս անցուց , պայուսակը վրան դըրաւ եւ հեծաւ : Եւ Եւսեփին երբ տեսաւ որ ամէնն ալ պատրաստ են՝ գլուխնին անցաւ , եւ դէպի եկած կողմերնին ծամբայ ելան դացին :

Ալի պապան մէկէն ծառէն չիջաւ . ինքն իրեն կըսէր , կըրնայ ըլլալ որ բան մը մոռցած ըլլան եւ ետ դառնան . եւ ասանկ բան մը ըլլայ նէ՛ օ՛ ձիւս ձեռք կուտամ : Իտեւնուն նայեցաւ մինչեւ աներեւոյթ եղան , եւ աւելի ապահովութեան համար անկէց ալ շատ մը ետքը վար ինջաւ : Եւ որովհետեւ աւազակապետին ասպառածին դուռը բանալու եւ դոցելու խօսքերը միտքը պահած էր՝ հետաքրքրութիւնն արթնցաւ . հասկընալ ուղեց թէ

նոյն խօսքերն ըսելով գուռը արդեօք իրեն ալ կը բացուի : Թուրքերուն մէջէն անցնելով՝ անոնց ետին ծածկուաւ դուռը գտաւ . դիմացն անցաւ եւ ըսաւ . Բայլէ՛ սոսա՛մ . եւ նոյն հետայն դուռը կըրնա՛նակի վրայ բացուեցաւ :

ՀՐԵԱԿԱՆ ԽՍՏԱՍՐՏՈՒԹԻՒՆ

Հրէից թալմուսին Եղիշի շառնի երկրորդ գլխոյն մէջ հետեւեալը գրուած է : Սապար Աօսուէ պէն Էփիին թուանը կոկորդը ոսկորի մը կըտոր իրելով՝ երբ խեղդուելու վրայ էր՝ անծանօթ մէկը եկաւ վրան Բանդերայ որդւոյն Յիսուսի անունը տուաւ , եւ նոյն վայրկենին մարդը բժշկեցաւ : Այս մարդը երթալէն ետքը քովինները հարցուցին նոր բժշկուածին թէ այն ինչ մոգական բառ էր որ գրուեցեց ու քեզ բժշկեց : Եւ երբ ըսած անունն իմացան՝ ըսին . աւելի ալիկ էր որ խեղդուէիր , քան թէ այն անունը լըսէիր :

Տեառն մերոյ սուրբ անունովը հրաշալի բժշկուածիւններ ըլլալն ուրացողները երբ այս պատմութենէս կը հասկընան որ Եւսեփին հեղինակներն ալ նոյն սուրբ անունը եւ քրիստոնէական հաւատոյն թշնամի են , անոր զօրութիւնը կը ծանուանաւ եւ կը պատուեն , կըրնան հրեաներէն ալ դուրս իրենց համախոհ դառնել :

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՈՒԹՈՐԵԱՅ

ԵԿԵՄԵՅ

Գաղղիայի Օլոն բաղաքի նաւամատոյցը եռակայմ (իւր տիրէկի) նաւ մը շինուած լըմընցած էր , եւ ծովը պիտի իջեցընէին . Բաղաքին մէջ երբ այս լուրը տարածուեցաւ՝ շատ հետաքրքիր մարդիկ ծովեզերքը վազեցին որ նաւուն ծովն իջնելը տեսնեն : Այնքան բազմութիւն կար՝ որ անհնար էր որ ամէնն ալ տեսնէին . գացողներէն հինգ երիտասարդ խելը ըրին որ նաւուն մէջ մտնեն եւ

* Հրեաներուն գրքերուն մէջ սովորաբար Տէրն մեր որդի Բանդերայ կըսուի . որ ոմանք՝ պէն պիլէի կը հասկընան . բայց մեզի սխալ կերէի , որովհետեւ Նախ այս բառը հիւանդ որդի բառէն ուստի եւ պէն պիլէի որդի՝ ըսել կըլլայ հիւանդ որդի , կամ հիւանդ թուրք . որ հրեաներուն հազափարին ալ գէմ է : Եւ երկրորդ՝ պիլէի բառը պարսկերէն է , իսկ երբայեցեւոց լեզուն աւելի արաբերէնին մօտ է :

Կայսին վրայի դիտանոցը (չանագլըխ) ելլեն նէ՛ ամէն բան աղէկ կը տեսնեն. եւ զիրենք անհանգիստ ընող ալ չըլլար. Բանց մարդու բան մը իմացընելու խորհածնին ըրին. Կառուն տակի արգելքները վերցուեցան. նաւը բացուեցաւ գէպի արձակ ծովը. տեսնելու բան մը չմնաց, այս հինգ հանգիստեանները ծովեզերքէն նաւակ կանչելու վրայ էին որ ցամաքը դառնան, մէկ մըն ալ անգիէն շոգենաւ մը եկաւ. նոր ծովն իջած նաւը եւ տին կապից եւ սկսաւ ծամբայ ընել, որ Սէն Կազէր պիտի երթար. Արնայ ամէն մարդ հասկընալ որ այս հինգ հոգին ի՞նչ եղան այսպէս անակնկալ բանի մը պատահելով. որ ոչ կտաւեղէն մը ունէին բովերնին, եւ ոչ պատառ մը հաց. Հոգենաւը ասոնք ցամաք հանելու համար ծամբէն չէր կըրնար ետ մնալ. Եւն երիտասարդներուն ալ դըպրատուն մը պէտք էր, ուր այնպէս անխորհուրդ բան չընել սովրէին. անօթի ծարաւ մինչեւ Սէն Կազէր գացին. եւ որովհետեւ այն տեղ քործ մը չունէին՝ միայն փորերնին կըշտացընելու համար գացած եղան. հացերնին կերան. եւ ցամաքով իրենց տեղը դարձան բանի մի օր ակամայ պանդխտութենէ ետքը:

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ ԸԴՈՒՏԸ

Բողոքականները, եւ անոնցմէ սովորելով մեր քանի մի անխորհուրդ գրիչները՝ խոստովանութիւնը անօգուտ բան մը կը կարծեն: Բայց ԺԸ դարու փիլիսոփայութեամբ պարծողներէն երեւելիները, ԱճԸ դէր եւ Ուոլսո, թէպէտ ասոր հոգեւոր օգուտը չէին ճանչնար. սակայն նիւթական օգտին կողմանէ ասոր տեղը բռնելու ուրիշ բան մը չկըրնայ դնուելը գիտէին. եւ անոնցմէ մէկը զրա՞ծ է. թէ շատ դողունի բաներ՝ խոստովանութեան շնորհիւ իրենց բուն տիրոջը տրուած են: Եւսր հաստատութիւն զազդե երէն քաղաքի մէջ հետեւեալը կը կարգաւորէ.

Հիւսիսային Եմերիկայի Սէն Լուի քաղաքը հաւուտ մարդէ մը աղամանք եւ ուրիշ տեսակ գոհարեղէններ գողցուեր էր, որոց արժէքը 15.000 տօլարի կը հասնէր: Բողոքնոցը շատ կտուէ ինկաւ քանելու, բայց իր ամէն ջանքը պարսպն ելան. նըշան մը չկըրցաւ ձեռք բերել որ անով գողը դռնէ: Օր մը Սայր Լիկընցին կանչուեցաւ. եւ քահանայ մը բոլոր գողցուած բաները անոր ձեռքը յանձնեց.

միայն հարիւրի մը չափ տօլար պակաս էր, որոնք կամ գողցողը իր պէտքէն գործածէր էր, կամ բնաւ իրեն ալ ձեռքը չէր անցիր: Եւս բանս հաշուուեցաւ եւ բողոքականներուն մեծ զարմանք բերաւ. հասկըցան որ խղճմտանքը արձաթսիրութեան կիրքէն ուժով է եղեր:

Բողոքականները իրենց մտխոյզութիւն մը կըսեպէին ըսելը թէ՛ ուրեմն խոստովանութիւնը ընդունողներուն մէջ ալ գողութիւն կըլլայ եղիր: Լուրս տուող լրագիրը ասոր կը պատասխանէ թէ այո՛. ուրովհետեւ ուղղափառներն ալ մարդ են. մարդկային կիրքը անոնց վրայ ալ կիշխէ. բայց երբ խղճներնին արթննայ նէ՛ կիրքերնուն վրայ կիշխէ, եւ երբ իրենց կրօնքին պարտականութիւնները կատարելու ըլլան՝ գողցածնին ետ տալու կըստիպուին: Խոստովանութիւնը չընդունողները խղճներնին արթնցընելու պատճառ մը չունին. ուստի գողցածնին ետ դարձը նկու հարկ մըն ալ չեն իմանար: Բսիլ չէ՛ որ բողոքականները դող կըլլան, բայց որովհետեւ մարդ են՝ գող մը գտնուի մէջերնին նէ՛ գողցածը տիրոջը համար ընդ միշտ կորսուած կըլլայ: Ուղղափառ եւ ըսողներուն մէջ խոստովանութիւնէն փախչողներուն համար աւելի կասկած կըրնանք ընել թէ կիրքերնին զըսպիլ չեն ուզեր:

ՎՐԻՊԸԿ

Կախորդ 50 թուոյն մէջ երեսներու եւ էջերու շիթութիւն մը փախած է, որ այսպէս կըշիւկուի. 10 երեսէն ետքը պիտի ըլլայ 15 երեսը, անկէց ետքը 12 երեսին երկրորդ էջը, եւ անկէց 13 երեսը կանցուի. 11 երեսն ալ 14 երեսէն ետքը կարգացուելու է. Եսկէց ետքը այսպէս սխալ մըն ալ չըլլալուն համար պէտք եղա՛ր գոլշութիւնները կարգին դրուած ըլլալը ծանուցանելով՝ Լոյսներուն համար մեր յարգի ընթերցողաց ներողամտութիւնը կը խնդրեմք:

ՏՆՕՐԷՆ=ԽՄԲԱԳԻՐ ԵՒ ՏՊԱԴԻԶ

ՅՈՎ. ԳՐ. ՏՐ. ԿՐԳ. ՏԵՐՈՅԵՆՑ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՎԵՋԻՐ-ԽԱՆ